

RECHTSPLURALISME IN HET ROMEINSE RIJK

Quintijn Mauer*

Q. Mauer
Application, Adaptation and Rejection. The strategies of Roman jurists in responsa concerning Greek documents

Diss. Leiden, E.M. Meijers
Instituut voor Rechtswetenschappelijk Onderzoek 385,
Den Haag: Boom juridisch
2022, 296 p., € 74,50

Op 3 mei 2022 promoveerde Quintijn Mauer aan de Universiteit Leiden op het proefschrift *Application, Adaptation and Rejection The strategies of Roman jurists in responsa concerning Greek documents*. Promotor was prof. mr. E. Koops; dr. F.A.J. Hoogen-dijk was copromotor.

1 Inleiding

Anders dan in Nederland, waar we gewend zijn dat op het Nederlandse grondgebied het recht voor iedereen hetzelfde is en op dezelfde wijze wordt toegepast, kan niet gezegd worden dat in het Romeinse Rijk één recht bestond dat voor alle inwoners van het rijk in gelijke mate gold. Niet-Romeinse inwoners konden grotendeels leven naar de maatstaven van hun eigen recht. De Romeinen hielden zelfs zoveel rekening met het recht van niet-Romeinse inwoners dat in Rome voor hen een speciale magistraat werd aangesteld, de *praetor peregrinus*.¹ In het Griekstalige oostelijke gedeelte van het Romeinse Rijk werd het juridische leven van de niet-Romeinse inwoners niet geregeld door het Romeinse recht, maar door een recht dat gebaseerd was op hellenistische normen en gewoonten.

Romanisten zijn ruim een eeuw geleden begonnen om op systematische wijze het recht in het oostelijke gedeelte van het Romeinse Rijk te ontsluiten.² Met name de afgelopen jaren heeft het onderzoek naar dit recht een ware vlucht genomen, met sleutelpublicaties van Keenan *et alii*, Czajkowski en Valditara,³ waarbij er vaak specifiek aandacht is voor de verhouding tussen de normen en gewoontes in de provincies van het rijk en het gecentraliseerde recht uit Rome. In mijn boek *Application, Adaptation and Rejection* wordt deze verhouding ook onder de loep genomen.

In mijn boek *Application, Adaptation and Rejection* wordt de verhouding tussen de normen en gewoontes in de provincies van het rijk en het gecentraliseerde recht uit Rome onder de loep genomen

1.1 Teken van rechtspluralisme in het Romeinse Rijk

In het immense Romeinse Rijk leefden vele verschillende volkeren, die elk hun eigen taal spraken, hun eigen cultuur hadden en hun eigen rechtsnormen hanteerden. Doordat het dikwijls aan bronmateriaal ontbreekt, is het reconstrueren van deze normen doorgaans geen sinecure. Wat betreft het oostelijke rijksgedeelte is er echter een overvloed aan bronmateriaal beschikbaar. Het droge klimaat in onder andere het toenmalige Romeins Egypte en Romeins Syrië heeft voor een optimale conservering gezorgd van duizenden papyri en *ostraca*.⁴ Deze papyri werden op vrijwel identieke wijze gebruikt als hedendaags papier, hetgeen betekent dat moderne onderzoekers

* Q. Mauer is universitair docent Rechtsgeschiedenis aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Universiteit Leiden. In zijn onderzoek legt hij zich toe op het Romeinse en het canonieke recht.

1 Zie hiervoor Digesten 1.2.28 (Pomponius, *Enchiridion*). Het betreft een magistraat die 'inter peregrinos ius dicebat'.

2 Een van de eerste standaardwerken op dit gebied is van Ludwig Mitteis: L. Mitteis, *Reichsrecht und Volksrecht in den östlichen Provinzen des römischen Kaiserreichs. Mit Beiträgen zur Kenntniss des griechischen Rechts und der spätromischen Rechtswicklung*, Leipzig: B.G. Teubner 1891. In de naoorlogse tijd is het standaardwerk op dit gebied geworden: R. Taubenschlag, *The Law of Greco-Roman Egypt in the light of the papyri, 332 B.C.-640 A.D.*, Warschau: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1955.

3 Zie J. Keenan e.a., *Law and Legal Practice in Egypt from Alexander to the Arab Conquest*, Cambridge: Cambridge University Press 2014 en K. Czajkowski & B. Eckhard, *Law in the Roman Provinces*, Oxford: Oxford University Press 2020 en G. Valditara, *Civis Romanus Sum Citizenship and Empire in Ancient Rome*, Washington-Londen: Academia Press 2020.

4 *Ostraca* zijn met inkt beschreven potscherven. Deze potscherven werden vaak

gebruikt om belastingkwantities uit te schrijven en zijn zo van onmiskenbare waarde voor het onderzoek van de fiscalist.

- 5 Uit veel testamenten uit Romeins Egypte van de tweede eeuw na Christus blijkt bijvoorbeeld dat hellenistisch erfrecht een heel ander erfrecht is dan het Romeinse erfrecht uit Rome. Zie daarvoor bijvoorbeeld Papyrus, Oxyrhynchus III 490 (Oxyrhynchus, 124 AD).
- 6 Zie J. Modrzejewski, 'What is Hellenistic Law? The Documents of the Judaean Desert in the Light of the Papyri from Egypt', in: R. Katzoff & D. Schaps (red.), *Law in the Documents of the Judaean Desert*, Leiden: Brill 2005, p. 7-22.
- 7 Zie E. Koops, 'Tribonianus, De verguisde architect van het recht', AA 2022, afl. 5, p. 423 (AA20220423).
- 8 Zie F. Brandsma, 'De Rhodische zeewet: te land en ter zee, niet in de lucht. De avarij-grosse regeling en haar historische wortels', AA 2017, afl. 6, p. 545-550 (AA20170545).
- 9 Alle vertalingen zijn gemaakt door de auteur.
- 10 Voor overzicht van rescripten uit de Digesten die volledig of gedeeltelijk in het Grieks zijn opgesteld zie Q. Mauer, *Application, Adaptation and Rejection. The strategies of Roman jurists in responsa concerning Greek documents*, Den Haag: Boom juridisch 2022, p. 8-9.
- 11 Een opsomming van deze teksten is te vinden in Mauer 2022, p. 36-37.
- 12 Over de jurist Julius Paulus zijn onlangs twee artikelen verschenen in dit blad te weten J. Jansen, 'Paulus voor en tegen', AA 2021, afl. 10, p. 950 (AA20210950) en E. Daalder, 'Rechtspraak door de Romeinse keizer. Julius Paulus' verzameling van rechterlijke uitspraken van keizer Septimius Severus', AA 2019, afl. 4, p. 329-332 (AA20190329).
- 13 Korte biografieën van deze juristen kunnen gevonden worden in Mauer 2022, p. 30-34. Zie ook de standaardpublicatie omtrent biografieën van Romeinse juristen: W. Kunkel, *Römische Juristen. Herkunft und soziale Stellung*, Keulen: Böhlau 1967.
- 14 Om twee redenen is dit des te verbazingwekkender, namelijk omdat er in de Digesten wel een volledig Griekstalig traktaat van Papinianus is opgenomen en omdat er uit de *responsa* van Papinianus honderden gevallen geciteerd zijn in de Digesten. Zie Mauer 2022, p. 29.
- 15 Zie J. Jansen, 'Domitius Ulpianus', AA 2022, afl. 2, p. 153 (AA20220153).

– naast talloze administratielijsten, persoonlijke brieven en verzen van Homerus – ook beschikken over duizenden juridische documenten, zoals contracten, testamenten en vonnissen van verschillende rechters. Uit deze juridische documenten zijn hellenistische rechtsnormen gereconstrueerd en in sommige gevallen is het evident dat deze rechtsnormen niet stroken met het Romeinse recht uit het westen van het rijk.⁵ Deze reconstructie van hellenistische rechtsnormen heeft geleid tot een definitie van hellenistisch recht, opgesteld door Modrzejewski. Hij stelt dat hellenistisch recht een amalgaam is van het recht uit de Griekse stadstaten, dat gepraktiseerd werd door Griekstalige immigranten.⁶ Deze Griekstalige immigranten bleven wonen in de koninkrijken die zich vormden na de val van het rijk van Alexander de Grote en gaven zo 'hellenistisch recht' door.

1.2 Tekenen van rechtspluralisme in de Digesten
Niet alleen uit de documenten gevonden in het dorre woestijnzand, maar ook in de Digesten, het omvangrijkste gedeelte van het door keizer Justinianus – en in het bijzonder door zijn hofjurist Tribonianus⁷ – in de zesde eeuw na Christus gecodificeerde Romeinse recht, zijn tekenen van rechtspluralisme te vinden. Een van de bekendste voorbeelden daarvan is een rescript van keizer Antoninus Pius, opgenomen in een van de werken van de jurist Volusius Maecianus betreffende de *lex Rhodia*, de Rhodische zeewetten.⁸ In dit volledig in het Grieks geschreven rescript schrijft de keizer dat voor geschillen met betrekking tot zeevaart niet hij aangeschreven diende te worden, maar dat gekozen moest worden naar de wetten van de Rhodiërs. De keizer stelde:

ἔγω μὲν τοῦ κόσμου κύριος, ὁ δὲ νόμος τῆς θαλάσσης. Τῷ νόμῳ τῶν Ῥοδίων κρινέσθω τῷ ναυτικῷ, ἐν οἷς μήτις τῶν ἡμετέρων αὐτῷ νόμος ἐναντιοῦται.'

'Hoewel ik heer en meester ben over de kosmos, regeert de wet over de zee. Laat het geschil beoordeeld worden op grond van de zeewet der Rhodiërs, in de gevallen dat deze wet een van onze wetten niet tegenspreekt.'⁹

Het bestaan van geldige Rhodische zeewetten naast Romeinse wetten impliceert rechtspluralisme. Uit het feit dat de keizer expliciet verordonneerde dat in bepaalde gevallen deze zeewetten uit het hellenistische oosten toegepast dienden te worden, blijkt dat er ook binnen de kaders van het Romeinse recht voor de Romeinse juristen ruimte was voor uitheems, in dit geval hellenistisch, recht.

Naast dit rescript,¹⁰ dat te vinden is in Digesten 14.9.2 (Vol. Maec. *ex lege Rhodia*), zijn er 26 teksten opgenomen in de Digesten die gebaseerd zijn op een juridisch document in het Grieks. Deze juridische documenten, alle afkomstig uit de tweede en derde eeuw na Christus, zijn in de Digesten in het Grieks geciteerd, hetgeen teksten oplevert die gedeeltelijk in het Grieks en gedeeltelijk in het Latijn zijn.¹¹ Deze Griekstalige juridische documenten uit de Digesten zijn wat betreft vorm en inhoud zeer vergelijkbaar met hellenistische juridische documenten uit dezelfde tijd. Hieruit kan worden afgeleid dat in de Digesten, een wetboek bestaande uit het recht van de Romeinse juristen, gevallen zijn opgenomen uit de hellenistische rechtspraktijk.

1.3 Romeins recht en de hellenistische rechtspraktijk

In een juridisch zo pluriform rijk als het Romeinse Rijk is het niet verwonderlijk dat er in het oosten van het rijk juridische geschillen ontstonden waarbij geoordeeld moest worden welk van beide rechten, het Romeinse recht of het recht gebaseerd op hellenistische normen en gewoontes, toepassing moests vinden. In het merendeel van de bovengenoemde 26 casus uit de Digesten is er sprake van een botsing tussen normen uit de beide rechten en moest zulk een beoordeling plaatsvinden. Deze botsingen konden bijvoorbeeld voorkomen op het moment dat Romeinen en niet-Romeinen overeenkomsten met elkaar sloten of wanneer een van de twee hellenistische contractspartijen tijdens het geschil zijn toevlucht nam tot het Romeinse recht.

In de 26 tweetalige casus uit het oostelijke gedeelte van het Romeinse Rijk opgenomen in de Digesten wordt steeds – hetzij door een van de partijen in het geschil, hetzij door de rechter zelf – een vraag voorgelegd aan een Romeinse jurist uit het westelijke gedeelte van het Romeinse Rijk. Op deze vraag volgt het antwoord van de jurist; vandaar dat deze teksten ook wel *responsa* genoemd worden. Van deze casus zijn er 17 voorgelegd aan de tweede-eeuwse jurist Cervidius Scaevola, 5 aan de tweede/derde-eeuwse jurist Julius Paulus¹² (een leerling van Cervidius Scaevola) en 4 aan de derde-eeuwse jurist Herennius Modestinus. Deze drie juristen genoten zeer veel aanzien in hun tijd en vertoefden in hun publieke leven in de hoogste keizerlijke kringen.¹³ Waarom de Romeinse compilatoren uit de zesde eeuw alleen tweetalige *responsa* van deze juristen opgenomen hebben in de Digesten en niet van grote juristen als Papinianus¹⁴ en Ulpianus¹⁵ – uit wier werk aanzienlijke delen zijn geciteerd in de Digesten – blijft onduidelijk.

Hoe benaderden Cervidius Scaevola, Julius Paulus en Herennius Modestinus de juridische vragen gebaseerd op een document uit de hellenistische rechtspraktijk en in het bijzonder van welke oplossingsstrategieën maakten zij gebruik?

Naast de vraag waarom gevallen uit de hellenistische rechtspraktijk behandeld worden in een Romeins wetboek,¹⁶ is een vraag die rijst omtrent de *responsa* van bovengenoemde juristen in hoeverre deze juristen rekening hielden met de juridische pluriformiteit van het Romeinse Rijk. Kort gezegd: hoe benaderden deze drie juristen de juridische vragen gebaseerd op een document uit de hellenistische rechtspraktijk en in het bijzonder van welke oplossingsstrategieën maakten zij gebruik?

2 Strategieën

Ten eerste moet gesteld worden dat niet alle 26 casus uit de hellenistische rechtspraktijk geleid hebben tot een botsing met het Romeinse recht. De toepassing van normen uit een hellenistische rechtspraktijk

leidde soms tot dezelfde uitkomst als de toepassing van normen uit het Romeinse recht. Dat de verschillende volkeren in het Romeinse Rijk hun eigen recht hanteerden, wil immers niet zeggen dat deze rechtssystemen ook aanmerkelijk van elkaar verschilden. Twee voorbeelden van harmonie tussen hellenistische normen en normen uit het Romeinse recht kunnen gevonden worden in Digesten 33.4.14 (Scaev. 15 *Dig.*) en Digesten 26.7.47*pr* (Scaev. 2. *Resp.*). Eerstgenoemd fragment betreft een erfstelling omtrent een bruidsschat. De vraag of deze moest worden betaald voor of na de verdeling van de boedel levert in het Romeinse recht geen andere uitkomst op dan in het hellenistische recht. Laatstgenoemd fragment betreft de voogdij over een minderjarige en ook hier komt men op basis van beide rechten tot dezelfde conclusie: verschillende voogden kunnen verschillende bevoegdheden hebben omtrent de minderjarige.

Niet alleen harmonie zorgt ervoor dat er geen collision van rechtssystemen kan worden waargenomen. Romeinse juristen hebben niet altijd de behoefte hun antwoorden adequaat te motiveren en zijn notoir bondig in hun antwoorden, waardoor een eventuele botsing van normen niet goed waar te nemen valt. Een en ander kan duidelijk gemaakt worden met het volgende citaat, bestaande uit het volledige antwoord van Scaevola op de vraag of aan een bepaalde voorwaarde uit een testament is voldaan in Digesten 31.88.15 (Scaev. 3 *Resp.*):

'Respondi secundum ea quae proponerentur non exstitisse.'

'Ik heb geantwoord op grond van de feiten die zijn voorgelegd dat aan de voorwaarde niet voldaan is.'¹⁷

Zoals boven gesteld, kan met betrekking tot het merendeel van de 26 casus uit een hellenistische rechtspraktijk wel een botsing met normen uit het Romeinse recht worden waargenomen. In zulke gevallen zijn er drie verschillende oplossingsstrategieën te ontwaren, namelijk die van toepassen, aanpassen en afwijzen (*application, adaptation, rejection*). De drie strategieën zullen hieronder worden uitgelegd aan de hand van voorbeelden uit het onderzochte corpus.

De strategie 'toepassen' houdt in dat de Romeinse jurist een hellenistische rechtsworm laat prevaleren boven normen uit het Romeinse recht

2.1 Toepassen

De strategie 'toepassen' houdt in dat de Romeinse jurist een hellenistische rechtsworm laat prevaleren boven normen uit het Romeinse recht. Gevallen waarin deze strategie wordt toegepast door Romeinse juristen zijn schaars. In de Digesten zijn drie voorbeelden te vinden waarin deze strategie te zien is. Uit een *responsum* van Modestinus in Digesten 31.34.7 (Mod. 10 *Resp.*) met betrekking tot een bruidsschat blijkt niet alleen dat Modestinus' kennis van hellenistisch bruidsschatsrecht up-to-date is, maar ook dat deze jurist er niet voor terugdeinst dit hellenistische bruidsschatsrecht toe te passen en te doen prevaleren boven Romeins bruidsschatsrecht.

In het hellenistisch bruidsschatsrecht was het de vrouw toegestaan om per testament haar bruidsschat te vermaken, zoals in deze casus gebeurd is. Het Romeins bruidsschatsrecht stond zulks echter niet toe, aangezien de bruidsschat bij het overlijden van de echtgenote ofwel bij de echtgenoot moest blijven, ofwel aan de *pater familias* van de echtgenote gegeven moest worden, ofwel teruggegeven moest worden aan degene die de bruidsschat verzorgd had.¹⁸

De twee andere voorbeelden zijn te vinden bij Scaevola en Paulus (Digesten 32.37.5 (Scaev. 18 *Dig.*) en Digesten 16.3.26.1 (Paul. 4 *Resp.*)) en betreffen het zogeheten *depositum irregulare*.¹⁹ Deze vorm van bewaargeving heeft betrekking op soortzaken, in het bijzonder geld. Het 'irreguliere' van deze bewaargeving hield in dat niet de daadwerkelijke geldstukken die in bewaargeving gegeven waren teruggegeven dienden te worden aan de bewaargever, maar eenzelfde hoeveelheid, waardoor de bewaarner het in bewaring gegeven geld ook daadwerkelijk kon gebruiken. Dit was onder het strenge bewaargevingssysteem van het Romeinse recht niet mogelijk, maar onder andere door Scaevola's en Paulus' toepassing van hellenistische rechtswormen, waar *depositum irregulare* zeer gebruikelijk was, vond dit leerstuk zijn intrede in het Romeinse recht. Op deze wijze konden met deze rechtsfiguur Romeinse 'bankiers' kapitaal aantrekken voor grotere en complexere investeringen, hetgeen ook aansloot bij de noden van de steeds groter wordende, geglobaliseerde economie in het Romeinse Rijk van de tweede eeuw na Christus.²⁰

Met de strategie 'aanpassen' worden in wezen twee strategieën bedoeld die beide een 'aanpassing' van de desbetreffende jurist vereisten, door herinterpretatie van een casus gegrond in een hellenistische juridische context of door het oprekken van de geschetste kaders van het Romeinse recht

2.2 Aanpassen

Met de strategie 'aanpassen' worden in wezen twee strategieën bedoeld die beide een 'aanpassing' van de desbetreffende jurist vereisten. Gebruikmakend van de eerste strategie vond de aanpassing plaats door middel van herinterpretatie van een casus gegrond in een hellenistische juridische context, opdat het geval beter paste binnen de kaders van het Romeinse recht. Gebruikmakend van de tweede strategie vond de aanpassing plaats door middel van het oprekken van de geschetste kaders van het Romeinse recht, waardoor het hellenistische geval toch binnen die kaders paste. De jurist die de strategie 'aanpassen' toepast, verlegt dikwijls de grenzen van Romeinse rechtswormen tot oneigenlijk gebruik van deze normen. Deze strategie is bijvoorbeeld²¹ te zien in een *responsum* van Paulus (Digesten 28.1.29*pr*-

16 Over het gebruik van Grieks in de Digesten, zie Mauer 2022, p. 20-28. Zie ook U. Babusiaux, 'Quod Graeci ... vocant – Emblematischer Codewechsel in den Juristenschriften', in: J. Coriat e.a. (red.), *Inter cives necnon peregrinos. Essays in honour of Boudewijn Sijks*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 2014, p. 35-59.

17 Voor andere voorbeelden zie Mauer 2022, p. 34-35.

18 Voor gedetailleerde besprekingen omtrent het Romeinse bruidsschatsrecht kan men raadplegen: J. Stagl, *Favor Dotis: Die Privilegierung der Mitgift im Systemen des römischen Rechts*, Wenen/Keulen: Weimar 2009.

19 Dit leerstuk wordt in de monografie van Geiger zeer goed ontsloten. Zie K. Geiger, *Das depositum irregulare als Kreditgeschäft*, München: Schubert 1962.

20 Een standaardwerk omtrent het Romeinse bankwezen is nog steeds: J. Andreau, *Banking and Business in the Roman World*, Cambridge: Cambridge University Press 1999.

21 Andere voorbeelden van deze strategie zijn te vinden in Mauer 2022, p. 7.

1 (Paul. 14 *Resp.*). In deze casus was een erflater begonnen met het opstellen van een testament. Hij stierf echter alvorens het testament was afgerond. In het Romeinse erfrecht moest een onafgemaakt testament beschouwd worden als ongeldig, hetgeen betekende dat onder andere de testamentaire bepalingen niet afdwingbaar waren met een actie. Omdat de erflater in zijn onafgemaakte testament wel gebruik had gemaakt van een hellenistische clausule, die als doel had bovenbeschreven bepalingen te valideren (een zogeheten *κῦρος*-clausule, naar het Griekse woord *κύριος* dat in deze context 'rechtsgeldig' betekent), leidde de jurist Paulus daaruit af dat de vermaken uitdrukkingen waren van de *voluntas testatoris*. Paulus rekte vervolgens de grenzen van de zogeheten *favor voluntatis* op om bepalingen uit het niet geldig opgemaakte testament geldig te verklaren, hetgeen niet conform het Romeinse erfrecht is.²² Een tweede voorbeeld kan ook in de werken van Paulus gezien worden. Dit voorbeeld moet echter toegeschreven worden aan keizer Septimius Severus. Het betreft Digesten 36.1.76 (74) *pr* (Paul. 2 *Decr.*), waarin een erflater uit het hellenistische oosten, geheel tegen de regels van het Romeinse erfrecht in, de testeervrijheid van zijn dochter omtrent de zaken die hij aan haar vermaakt, beoogde te beknotten. Zulke bepalingen zijn, zoals ook te zien is in Digesten 31.77.24 (Papinian. 8 *Resp.*) niet rechtsgeldig. De keizer echter vormde de gewraakte bepaling om tot een afdwingbaar fidei-commis.

De derde en laatste strategie is er een van afwijzing. In sommige gevallen week het lokale recht zodanig af van het Romeinse recht dat een Romeins jurist het Romeinse recht moest laten prevaleren

2.3 Afwijzen

De derde en laatste strategie is er een van afwijzing. In sommige gevallen week het lokale recht zodanig af van het Romeinse recht dat een Romeins jurist het Romeinse recht moest laten prevaleren. Een bekend voorbeeld uit de bronnen is de petitie van Dionysia in Papyrus, Oxyrhynchus II 237 (Oxyrhynchus, na 27 juni 186 na Christus). Uit haar petitie blijkt dat de vader van Dionysia haar huwelijk met Horion wilde beëindigen conform het lokale recht in Romeins Egypte. De Romeinse prefect ging hier echter niet in mee, omdat Dionysia zelf wel getrouwd wilde blijven en het verzoek van haar vader daardoor al te zeer in tegenspraak was met het Romeinsrechtelijke principe *consensus facit nuptias* (wilsovereenstemming maakt het huwelijk).²³

Een voorbeeld van 'afwijzen' uit een van de 26 casus uit de Digesten kan men vinden in Digesten 8.3.37 (Paul. 3 *Resp.*). In deze casus gaat het om een aan de erflater geschonken gebruik van een stroom water (*aquae usus*) die vloeiende naar een cisterne, conform hellenistisch recht per testament vermaakt aan een erfgenaam. Nadat het tot een verschil gekomen was, claimde een van de procespartijen dat dit gebruik niet geldig vermaakt kon zijn,

omdat het gebruik van water naar Romeins recht hoogstpersoonlijk is en daarom eindigt bij de dood van de gebruiker. Het gebruik van water is immers, in tegenstelling tot het recht van *aquae ductus*, geen landelijke erfdiensbaardheid. Dit onderscheid is fundamenteel in het Romeinse recht omtrent erfdiensbaardheden. Om die reden kon de jurist Paulus niet anders dan de hellenistische norm afwijzen.²⁴

3 De wisselwerking tussen Romeins recht en hellenistisch recht

In een rechtspluriform rijk kunnen niet alleen geschillen ontstaan wanneer normen uit verschillende rechtssystemen met elkaar in aanraking komen, maar deze contacten kunnen er ook voor zorgen dat rechtssystemen door elkaar beïnvloed worden. Zo gaf de tweede-eeuwse Romeinse jurist Gaius²⁵ in zijn commentaar op de Twaalfartelenwet ruiterlijk toe dat met betrekking tot sommige delen van deze iconische Romeinse wet, die naar verluidt uit het midden van de vijfde eeuw voor Christus stamt, de inspiratie lag bij de wetten van de Atheense wetgever Solon.²⁶ Twee teksten zijn opgenomen in de Digesten uit Gaius' commentaar op de Twaalfartelenwet waar Gaius die wetten van Solon citeert, namelijk Digesten 10.1.13 (Gaius, 4 *de Leg. XII Tab.*) en Digesten 47.22.4 (Gaius, 4 *de Leg. XII Tab.*). In laatstgenoemde tekst over het verenigingsrecht stelt de jurist:

'Sed haec lex videtur ex lege Solonis tralata esse. Nam illuc ita est.'

'Maar deze wet schijnt overgenomen te zijn van de wetten van Solon. Want daar is als volgt geschreven.'

Naast beïnvloeding door wetten uit een ver verleden (de wetten van Solon komen naar verluidt uit het begin van de zesde eeuw voor Christus) is het Romeinse recht ook beïnvloed door contemporaine rechtssystemen. Uit de 26 casus uit de hellenistische rechtspraak opgenomen in de Digesten zijn twee wijzen van beïnvloeding waar te nemen. Ten eerste veranderde onder invloed van de hellenistische rechtspraak de aard van bepaalde Romeinse rechtsfiguren. Ten tweede vergrootten de Romeinse juristen de reikwijdte van de toepassing van bepaalde rechtsfiguren ten behoeve van casus uit het hellenistische oosten.

De eerste vorm van beïnvloeding is onder meer te zien in de volgende drie voorbeelden. Allereerst veranderde, zoals boven gesteld, onder invloed van de hellenistische rechtspraak de aard van het bewaargevingsregime, waardoor ook *depositum irregulare* werd toegestaan. Een tweede voorbeeld is Digesten 31.34.7 (Mod. 10 *Resp.*), waarin de hellenistische rechtsfiguur van de bruidsschat werd geaccepteerd, hetgeen erop wijst dat het Romeinse bruidsschatsrecht in de loop van de derde eeuw nog aan het evolueren was en zo een hellenistische vorm van bruidsschat kon incorporeren. Dit zou de reden kunnen zijn waarom deze hellenistische vorm van de bruidsschat zo gemakkelijk kon worden opgenomen in de Digesten van keizer Justinianus. Het derde en laatste voorbeeld betreft Digesten 50.12.10 (Mod. 1 *Resp.*). In dit *respondum* wees Modestinus een speciaal type lening uit het hellenistische oosten niet af. Dit type lening was echter niet opgesteld conform

²²Zie P. Voci, *Diritto ereditario Romano II*, Milaan: Giuffrè 1967, p. 586 & 1014. Zie ook Paulus zelf in zijn noot bij Digesten 5.2.13 (Scaev. 3 *Resp.*), van zijn leermeester Cereidius Scaevola.

²³Voor een uitgebreide behandeling van deze beroemde casus zie J. Urbanik & C. Kreuzsaler, 'Humanity and inhumanity of Law. The Case of Dionysia', *Journal of Juristic Papyrology* (38) 2008, p. 119-155.

²⁴Een volledige analyse van deze complexe casus is te vinden in Mauer 2022, p. 204-212.

²⁵Zie over hem E. Koops, 'Wie was Gaius?', *AA* 2022, afl. 1, p. 64 (AA20220064).

²⁶Zie voor de Griekse (Attische) invloeden op de Twaalfartelenwet en met name over de 'Griekse oorsprong' van de Twaalfartelenwet D. Schanbacher, 'Zum Phänomen der Rechtsrezeption in der Antike', *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte Romanistische Abteilung* (137) 2020, afl. 1, p. 1-38 (in het bijzonder p. 14-16) en Mauer 2022, p. 24-26.

een van de dwingende vormen van het Romeinse contractenrecht, zoals *mutuum* (verbruikleen). Hierin is mogelijk een ontwikkeling te zien, waarbij verplichte contractvormen in het Romeinse recht steeds minder belangrijk werden.

De tweede vorm van beïnvloeding is te ontwaren in bijvoorbeeld Digesten 36.1.76 (74) *pr* (Paul. 2 *Decr.*), Digesten 28.1.29*pr*-1 (Paul. 14 *Resp.*) en Digesten 31.34.1 (Mod. 12 *Resp.*). Deze teksten van de juristen Paulus en Modestinus betreffen bepalingen uit een testament of codicil. In Digesten 36.1.76 (74) *pr* is het verbod op inperking van de *libertas testamenti facien-di*, een van de leidende beginselen van het Romeinse erfrecht, gedeeltelijk opgeheven ten behoeve van een hellenistisch 'familie'-fidei-commis. In de eerdergenoemde tekst Digesten 28.1.29*pr*-1 zijn testamentaire bepalingen op basis van een hellenistische juridische clausule geldig, terwijl, hoewel dit door het Romeinse recht voorgeschreven is, geen geldig testament opgemaakt was. Tot slot rekte Modestinus in Digesten 31.34.1 de rechtsfiguur van het voorafnemingslegaat (*legatum per praeceptionem*) zo op dat daar ook fidei-commissaire bepalingen onder konden vallen.

4 Conclusie

Het Romeinse recht heeft zich niet ontwikkeld in een juridisch vacuüm. In het steeds verder uitdijende Romeinse Rijk woonden vele volkeren met een eigen rechtssysteem, dat zij ook bleven hanteren tijdens de Romeinse overheersing (en zelfs tot ver na de uitvaardiging van de *Constitutio Antoniniana*, waarover hier niet verder uitgeweid kan worden).²⁷ De nabijheid van volkeren die gebruik maakten van normen gesteld door een hellenistische rechtscultuur heeft invloed gehad op het Romeinse recht. Dit is te zien in vele Griekse juridische teksten die het *Corpus Iuris Civilis* rijk is en in het bijzonder in de opname van casus geworteld in een hellenistische rechtscultuur in de Digesten. De interactie tussen het Romeinse recht en hellenistische rechtsculturen die hieruit blijkt, was geenszins op te vatten als eenrichtings-verkeer, een top-downverhouding, beginnend in de zetel van de gecentraliseerde macht te Rome naar de uithoeken van de oostelijke provincies van het Romeinse Rijk. Het betreft veeleer een uitwisseling van ideeën van twee dominante rechtsculturen in de mediterrane wereld.

²⁷ Zie uitgebreider Mauer 2022, p. 266.

ArsAequi Libri

Ars Aequi Klassiekers

De Digesten en de receptie van het Romeinse recht in het Nederlandse privaatrecht

In deze Ars Aequi Klassieker worden fundamentele rechtsfiguren – zoals bezit, dwaling, eigendomsvoorbehoud en onrechtmatige daad – vanuit hun oorsprong in het Romeinse recht besproken. Aan de hand van fragmenten uit de Digesten wordt de historische achtergrond van ons huidige burgerlijke recht inzichtelijk gemaakt.

De Digesten, die in 533 tot stand kwamen, vormen mogelijk het meest wezenlijke deel van het *Corpus Iuris Civilis*. Het is een bloemlezing van tekstfragmenten uit de klassieke periode van de Romeinse rechtswetenschap ontleend aan rechtsgeleerden, zoals Julianus, Papinianus, Paulus en Ulpianus.

De Romeinse juristen hielden zich niet of nauwelijks bezig met systematiek en abstracte rechtsbegrippen, maar lieten zich in hun rechtsvinding leiden door gevallen van de dagelijkse rechtspraktijk.

Het ongeëvenaard rechts- en billijkheidsgehalte van de door de Romeinse juristen aangedragen oplossingen geeft de Digesten zonder overdrijving eeuwigheidswaarde. De tekstfragmenten uit de Digesten vormen het uitgangspunt van de latere rechtsontwikkeling en beheersen tot op de dag van vandaag de denkwijze van alle continentaal-Europese juristen.

ISBN: 978-90-6916-663-6 | Redactie: K.J. Krzeminski & M.C.A. van den Nieuwenhuijzen | Druk: 1e druk 2009 | Prijs: € 34,50